

Kungarna, aristokratin och franciskanerna

Franciskankonventens ekonomi i Åbo stift

Under medeltiden fanns det tre verksamma franciskankonvent i Åbo stift. När det första av dem grundades i staden Viborg omkring år 1400 hade det gått nästan tvåhundra år sedan franciskanorden grundades och drygt hundra sedan deras konvent i Stockholm upprättades. Franciskanorden anlände till Sverige under 1200-talet. I Stockholm grundades under kung Magnus Ladulås regeringstid (1274–1290) både Gråbrödernas franciskankonvent och S:ta Klara kloster för franciskansystarna, eller klarissorna. Det är därmed möjligt att franciskanerna redan under 1200-talet gjorde resor både till Åland och till sydvästra Finlands kust. Det var också under den här perioden som väst, det vill säga Sverige, började ta kontroll över de sydvästra kusttrakterna i Finland med administrativa och militära medel.

En vanlig association som folk gör när man talar om franciskanerna är bröderna som iklädda grå kappor vandrar barfota längs landsvägar och stigar.¹ Man känner dem under många namn: man talar om gråbröder, mendikanter – alltså predikare (*Ordo fratrum prædicarum*), fattigbröder, tiggarröder (på engelska *friars*) eller så använder man den latinska benämningen *fratres minores*, från vilken också den finskspråkiga benämningen *minoriiitit*, det vill säga *minoriter* kan härledas.

-
1. Enligt Leinberg var franciskanerna iklädda en askgrå mantel med ett rep som bälte, korta byxor och träsandaler på fötterna (*träklotsar*). Klädnaden kunde man anpassa efter årstid och klimat. Karl Gabriel Leinberg, *De finska klostrens historia*, Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland (SSLS) XIV (Helsingfors 1890), s. 92.

Tiggarrordnarna fick sin början på 1200-talet. Medan de äldre ordnarnas munkar och nunnor drog sig undan från världen för att ägna sig åt bön och arbete i självständiga kloster, levde tiggarrbröderna ute i samhället för att ägna sig åt det apostoliska livet och själavård. Från klosterlivet behöll tiggarrordnarna tidegården och den dagliga gemenskapen, men de rörde sig under långa perioder utanför sina konvent. Då de västerländska munkarna lovade sina abbotar att hållas inom klostret (*stabilitas loci*), lovade tiggarrbröderna, dominikanerna och franciskanerna, hörsamhet till ordens regler (*stabilitas ordinis*).

Påven Innocentius III godkände franciskanorden år 1209. Dess bröder fick påvens tillstånd att hålla gudstjänster i sina egna kyrkor, i städerna och vid mobila altaren utanför städer och byar, bland annat vid marknader, broar eller bryggor. Tiggarrordnarnas bröder kom dit där människor fanns.

Tiggarrordnarna växte redan under 1200-talet till internationella organisationer, som var indelade i provinser. Dessa hade var och en sin egen ledare, provinsialministern. Franciskanernas provinskapitel samlades regelbundet varje år åtminstone fram till år 1420 – den tidigaste uppgiften om ett kapitals sammanträdande är från år 1264, då mötesplatsen var Randers.² Provinsen återigen delades in i så kallade kustodier. Fram till år 1300 var den nordiska provinsen Dacia³ i Danmark indelad i fem kustodier: Ribe, Viborg, Odense, Roskilde

-
2. Efter detta år hade observanter och konventualer olika möten. Jørgen Nybo Rasmussen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter*, Franziskanische Forschungen 43 Heft (Kevelaer 2002), s. 151–152.
 3. *Dacia* betyder Danmark. Av de nordiska länderna var det dit som franciskanerna först anlände. Professor Kaisa Häkkinen har utrett användningen av orden *luostari* och *konventti* i Agricolas språk och konstaterar att ordet *luostari* används i formerna *clostri*, *clostari*, eller *closteri* fyra gånger i kommentarer i marginaler. Häkkinen har också konstaterat att begreppet *kloster* i både Tyskland och Sverige ursprungligen avsåg en för lekmän avstängd andlig gemenskap inom en byggnad eller som en del av ett byggnadskomplex. Ordet tar inte ställning till ordensmedlemmarnas perspektiv, utan kan mycket väl avse ett kloster såväl som ett konvent. I Sverige har man i någon mån använt ordet *konvent*, men det verkar ha uppfattats som en synonym till ordet *kloster* och det var ovanligt i jämförelse med begreppet kloster. Kloster-begreppets betydelse har varit väldigt bred. I modernt språkbruk skiljer man mellan kloster och konvent. Begreppet kloster avser en stängd religiös gemenskap bestående av personer som har dragit sig undan från världen. Vad beträffar tiggarmunkarna använder man ordet konvent. Kaisa Häkkinens e-postmeddelande till Tuula Hockman 17.9.2012; Tuula Hockman, 'Vanhan kirkon muisti', Anu Lahtinen & Miia Ljäs (toim.), *Risti ja lounatuuli. Rauman seurakunnan historia keskiajalta vuoteen 1640* (Helsinki 2015), s. 26, not 63.

*Franciskus i Heliga korsets kyrka, Hattula, 1510-tal.
Bild: Tuula Hockman.*

och Lund; i Sverige i två: Linköping och Stockholm; i Norge fanns en, som ofta har benämnts efter Bergen. Konventen i Åbo stift tillhörde Stockholms kustodium.⁴

Konventet och dess bröder leddes av gardianen. Andra funktionärer i konventen var bland andra lektorn (*lector*) som skötte brödernas undervisning, skrivaren (*scriptor*) och biktfadern (*confessor*).⁵ Lekbröderna skötte många av de uppgifter som rörde konventets hushåll, såsom kock, sakristan⁶, källarmästare och portvaktare. De uppgifter som tillhörde organisten och orgelbyggaren sköttes både av egentliga bröder och av lekbröder.⁷

-
4. Henrik Roelvink, *Franciscans in Sweden. Medieval Remnants of Franciscan Activities* (Assen 1998), s. 10; Rasmussen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern*, s. 148–149.
 5. Leinberg, *De finska klostrens historia*, s. 101–102. Enligt generalkapitlet som hölls i Paris år 1236 skulle de vigda brödernas antal i konventet vara tolv, men det är osäkert om bröderna faktiskt alltid var så många. C. J. Gardberg, *Veritas – Totuus! Turun domini-kaanit keskiajalla*, Turun Maakuntamuseon raportteja 18 (Turku 2003), s. 62.
 6. Denne skötte de praktiska uppgifterna som rörde liturgin.
 7. Nybo Rasmussen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern*, s. 475–476.

Franciskanordens grundare, Franciskus av Assisi (1181/1182–1226) hade av sagt sig all egendom eftersom han ville följa Kristus. Han vandrade omkring barfota, gjorde byggarbeten, predikade och tog bara emot så mycket allmosor som han behövde för den dagliga födan. Han hade inte heller någon fast bostad. Franciskanerna ville följa hans exempel. I deras ekonomiska verksamhet skulle de ta hänsyn till ordens normer och regler, vars grund låg i fattigdomsidealet. Även i Finland finns det bland de medeltida kyrkomålningarna, i Heliga korsets kyrka i Hattula och i S:t Lars kyrka i Lojo, avbildningar av Franciskus som ödmjukt hedrande Kristi lidande knäböjer inför den korsfäste. Bildmotivet kallas för Franciskus stigmatisering.

Tidigare forskning

Fattigdomsidealet och konventens ekonomi har fått mycket uppmärksamhet i historieforskningen om franciskanerna både i Finland och utomlands. En klassiker rörande de kloster som verkade i Åbo stift är K. G. Leinbergs *De finska klostrens historia* (Helsingfors 1890) där Leinberg utöver franciskanerna presenterar dominikanernas och birgittinernas verksamhet. Här behandlar han varje enskilt kloster och konvent: grundläggning, information om bröderna och/eller systrarna, donationer till konventet eller klostret, dess jordäggande samt klostrets byggnader, bland annat klosterkyrkan. Slutligen diskuterar han också konventets eller klostrets nedläggning och klosterbyggnadernas öde. Leinbergs verk skapade en tradition inom den finländska forskningen, vilken har kommit att forma skrivandet av klostrens och konventens historia.

I de nordiska länderna har Martin Berntson, Jørgen Nybo Rasmussen och Henrik Roelvink ägnat sig åt forskning om franciskanerna. Berntson har fokuserat på konventens öden under reformationens tidevarv.⁸ Franciskanernas ekonomi är särskilt framträdande i Nybo Rasmussens och Roelvinks forskning. Bland den svenske historikern Henrik Roelvinks verk kan nämnas *Franciscans in Sweden. Medieval Remnants of Franciscan Activities* från 1998 samt en artikel från 2012 rörande Kökars franciskankonvent i *Historisk Tidskrift för Finland*.⁹

8. Martin Berntsson, *Klostren och reformationen. Upplösningen av kloster och konvent i Sverige 1523–1596* (Skellefteå 2003).

9. Martin Berntsson, *Klostren och reformationen*. Roelvink, *Franciscans in Sweden* och idem, 'När kom franciskanbröderna till Kökar?', s. 226–258; se även Eva Ahl-Waris & Christer Nordlund, 'Om tillkomsten och användningen av en

Franciskus i Arboga kyrka (Västmanland), 1400-talets första hälft. Foto: Projektet Medeltidens bildvärld, Statens historiska museum, Stockholm.

Nybo Rasmussen publicerade 2002 verket *Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter*, vilket innehåller en ofantlig mängd information om alla konvent i provinsen Dacia under perioden 1206–1517. Ekonomin har han ägnat ett kapitel under rubriken ”Wirtschaft und Armut”. Han konstaterar att franciskanernas ideal gällande asketismen inte alltid gick att uppfylla utan problem. För ett liv på jorden behöver varje människa vissa materiella saker: bostad, kläder och föda. För att skaffa allt detta skulle franciskanerna enligt sitt ideal lita på den himmelske fadern.¹⁰ Man var tvungen att överge den ursprungligen rörliga livsstilen och fattigdomsidealet och i stället anpassa sig efter den omgivande materiella världen.¹¹

Liksom Roelvink konstaterar accepterades allmosor som inkomstkälla, eftersom Franciskus själv hade tagit emot sådana. Som allmosor

fornlämningsplats. Arkeologibruk kring Kökars franciskankonvent', *HTF* 99 (2014:2), s. 147–190.

10. Nybo Rasmussen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern*, s. 431.

11. Roelvink, *Franciscans in Sweden*, s. 12; Tuula Hockman, 'Fransiskaankonventti', Anu Lahtinen & Miia Ijas (toim.), *Risti ja lounatuuli. Rauman seurakunnan historia keskiajalta vuoteen 1640* (Helsinki 2015), s. 33.

betraktades mat, kläder, föremål som behövdes för fester i kyrkan eller i hushållet, böcker, jord samt byggnader och byggmaterial för uppförandet av konvent och kyrkor. Penninggåvor var enligt ordens regler förbjudna. I praktiken ansåg man emellertid att förbudet endast gällde förvärv av pengar eller att tigga om pengar för ens egen räkning. Under medeltiden blev pengar ett allt vanligare medel för utbyte av varor och bröderna kunde använda dem för att anskaffa enligt regeln tillåtna och nödvändiga föremål.¹²

Det största problemet utgjordes av jordagods samt hus och tomter i städerna erhållna genom donationer. Påven Nicolas II hade år 1279 fastställt att franciskanerna endast fick emotta en sådan gåva om den omedelbart kunde bytas ut mot sådan egendom som tilläts i reglerna. Från och med år 1430 började konventen ta emot gårdar och behålla dem själva, förutsatt att de låg nära konventet.¹³

Man försökte kompromissa mellan de olika tolkningsinriktningarna av fattigdomsidealet tills det på 1400-talet uppstod två officiella linjer: observanter, det vill säga de som understödde en striktare tolkning, och konventualer. De svenska franciskankonventen tror man bibehölls som konventualer.¹⁴ I Skandinavien verkar man alltså inte ha följt fattigdomsidealet fullt ut, utan man har tagit lokala förhållanden i beaktande. Enligt Nybo Rasmussen hade exempelvis konventets eget jordbruk större betydelse ju längre norrut man kom.¹⁵

Konventen i Viborg, Raumo och Kökar har fått stor uppmärksamhet i den lokalhistoriska forskningen om de orter där de var etablerade. En klassiker på det här området är Gabriel Lagus *Kuvauksia Wiipurin historiasta*.¹⁶ Kökar har å sin sida haft en central plats i Jarl Galléns forskning, till exempel i verket *Finland i medeltidens Europa*.¹⁷

12. Roelvink, *Franciscans in Sweden*, s. 12–13; Hockman, 'Fransiskaanikonventti', s. 33.

13. Ibid.

14. För närmare information se Marika Räsänens artikel 'Kauppiiaan pojasta kauppiaiden pyhimykseksi, Franciskus Assisilainen kultti Raumalla ja Turun Hiippakunnassa myöhäiskeskiajalla', Anu Lahtinen & Miia Ijas (toim.), *Risti ja lounatuuli. Rauman seurakunnan historia keskiajalta vuoteen 1640* (Helsinki 2015), s. 45–53. Se även Kirsi Salonens artikel 'Kirkollinen oikeuslaitos ja yhteydet kuuriaan', s. 64–75 och Jaakko Tahkokallios artikel 'Fransiskaanien sääntökunta ja sen saapuminen Pohjolaan', s. 54–55.

15. Nybo Rasmussen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern*, s. 288.

16. Gabriel Lagus, *Kuvauksia Wiipurin historiasta*, delarna I–II. översättare Ph. S. (del I) och Erkki Reijonen (del II) (Viborg 1899, 1895).

17. Jarl Gallén, *Finland i medeltidens Europa. Valda uppsatser*, utgivna och redigerade av John Lind, Jarl Pousar, Henry Rask & Henrik Stenius, SLS 613 (Helsingfors 1998).

Till den lokalhistoriska genren hör också Raumo församlings historik *Risti ja lounatuuli* från 2015 som består av artiklar skrivna av flera olika forskare. I artiklarna belyses både församlingens och Raumo franciskankonvents historia.¹⁸ Mitt uppdrag för boken *Risti ja lounatuuli* var att utifrån ett handlingsfokuserat perspektiv klargöra Raumo församlings olika skeden från medeltiden till reformationen samt under krigens kring sekelskiftet 1500–1600 fram till 1640. Jag skrev likaså en artikel om franciskankonventens olika skeden utgående från sedvänjor och produktionen vid deras lantegendom.¹⁹

Också i den här uppsatsen har jag ett praktiskt angreppssätt som utgår från regenternas delaktighet i grundläggningen av kloster och konvent samt i deras verksamhet, i synnerhet beträffande ekonomin. Inte ens i nyare forskning har man i någon större utsträckning fokuserat på regenternas, adelns eller ens på biskoparnas delaktighet i konventens verksamhet och samarbetet dem emellan. Däremot har forskningen mycket nyanserat lagt fokus på franciskanorden som sådan, till exempel på dess kult, skriftkultur och konst.²⁰ Henrik Roelvink har å sin sida undersökt franciskanernas kyrka på Riddarholmen som var de svenska kungarnas begravningskyrka.²¹

I senare tiders forskning har bland annat också franciskanernas och andra tiggardordnars självständighet och oavhängighet gentemot stiftsbiskoparna poängterats.²² Enligt Kirsi Salonen och Jaakko Tahkokallio bildade klosterordnarna ett särfall inom den kyrkliga hierarkin. De kloster och konvent som hörde till ordnarna kunde ligga utanför den normala biskopliga jurisdiktionen. Detta gällde i synnerhet för franciskanerna. Biskopen i Åbo hade alltså inga befogenheter att hålla visitationer i Åbo stifts franciskankonvent och kunde inte heller

18. *Risti ja lounatuuli*, s. 45–53, 54–63 & 124–132.

19. Artiklarna 'Vanhan kirkon muisti', s. 13–25, 'Fransiskaankonventti', s. 26–35, 'Kahden kirkon kaupunki', s. 36–44, 'Kuninkaan valvonnan alle', s. 89–123, 'Sotien pitkät vuodet', s. 179–203, samt 'Konventilta kruunulle ja pappilalle', s. 233–242, *Risti ja lounatuuli*.

20. Till exempel i verket *Risti ja lounatuuli*: Marika Räsänen, 'Kauppiaan pojasta kauppiaiden pyhimykseksi', Jaakko Tahkokallio, 'Rauma ja fransiskaankonventin kirjallisuutta', Katja Fält, 'Taivaan valtiat Rauman Pyhän Ristin kirkon keskiaikaisissa kirkkomaalauksissa', Elina Räsänen, 'Rauman kirkon puuveistokset ja alttarikaappi'.

21. Henrik Roelvink, *Riddarholmens kyrka och kloster. Varför är Sveriges kungar begravda hos franciskanerna?*, Monografier utgivna av Stockholms stad (Stockholm 2008).

22. Till exempel Salonen, 'Kirkollinen oikeuslaitos', s. 65.

döma franciskanbröderna, utan sådana ärenden sköttes internt bland ordensmedlemmarna.²³

Konventen levde trots allt inte åtskilda från det omgivande samhället, utan varje konvent låg inom någon stads, något stifts eller något rikets område. För att möjliggöra verksamheten var det nödvändigt med kontakter med kyrkans och rikets administration. I den här uppsatsen placerar jag franciskanerna i förhållande till deras omvärld, och jag utreder särskilt makthavarnas och aristokratins betydelse för franciskanerna. I uppsatsen behandlar jag först konventens grundläggning med början från det äldsta, konventet i Viborg, vilket jag undersöker utgående från grundläggningsplatsen och samtida förhållanden. På samma sätt presenterar jag konventen i Raumo och på Kökar. Slutligen behandlar jag franciskankonventens testamentsgåvor, inkomster och jordegendom i Åbo stift.

Regenternas understöd för det västerländska klosterväsendet i Finland

De religiösa ordnarna i Östersjöregionen deltog redan från början i att ansluta nya områden till den västliga kyrkan och till den sekulära administrationen. Cisterciensernas verksamhet under det tidigaste skedet nådde ändå inte hela området innan ordens missionsarbete avtog i mitten av 1200-talet.²⁴ Padis kloster i Estland hade ändå från och med 1300-talets mitt inflytande i östra Nyland.²⁵

Det var dominikanerna som hann först till Finland, enligt Sigtuna dominikaners annaler skedde detta år 1249. Gardberg anser att dominikanerna hade stor betydelse för de nordiska ländernas andliga utveckling, kanske till och med större än för de södra delarna av Europa. Detta berodde på att missionstiden ännu pågick vid dominikanernas

23. Salonen, 'Kirkollinen oikauslaitos', s. 63; Tahkokallio, 'Fransiskaaniien sääntökunta', s. 55.

24. Om cisterciensernas missionsarbete se Christian Krötzl, 'Die Cistercienser und die Mission "ad paganos", ca. 1150–1250', *Aci* 61 (2011), s. 179–198.

25. På våren 1351 förlänade kung Magnus Eriksson patronatsrätten för Borgå till Padis kloster och lite senare även dess kapell i Pernå och Sibbo. Till förläningen hörde även fiskerätten i Helsinge. Enligt Korpela hade cisterciensmunkarna ändå inget större inflytande i Borgåtrakten. Jukka Korpela, 'Viipurin linnäläinin synty', *Viipurin historia* 2 (Jyväskylä 2004), s. 190; Tuula Hockman, *Till hjälp för själarna och för S:t Larskyrkans bästa. Historia om till kyrkan donerad mark i Räckhals och Lövvö* (Vanda 2002), s. 16; För den nyaste forskningen om Padis klostrets rättigheter i Nyland se Tapio Salminen, *Vantaan ja Helsingin pitäjän keskiaika* (Vantaa 2013).

ankomst. Gardberg uppskattar att de första bröderna som anlände till Finland inledde sin verksamhet i Korois. Han menar att dominikanerna åtminstone delvis bidrog till att Åbo stad fick sitt grundläggningsbrev av kung Birger Magnusson i slutet av 1200-talet.²⁶

I början av 1260-talet försökte man å ena sidan från Sverige, å andra sidan från Novgorod, att få starkare kontroll över karelarnas område.²⁷ Kung Birgers skyddsbrev till de karelska kvinnorna är från 1316. Några år senare, 1323, slöts Nöteborgsfreden mellan Sverige och Novgorod, genom vilken gränsen mellan rikena fastställdes. Väster om denna gräns kunde det svenska riket enligt Jukka Korpela i lugn och ro försöka skärpa kontrollen ostört från Novgorod.²⁸

Det västerländska klosterväsendet utsträckte sin verksamhet till Viborgs läns område och till Viborgs stad vid sekelskiftet 1300–1400, då både dominikanerna och franciskanerna etablerade konvent där. Dominikanerna i provinsen Dacia fick i februari 1392 lov av påven Bonifacius IX att grunda ett konvent i Viborg. Liksom det konstateras i påvens brev kom initiativet från drottning Margareta.²⁹ Det är dock inte helt säkert om konventet var verksamt redan från och med sekelskiftet 1400. En broder därifrån omnämns först 1422 i Tallinn som ”lektor i Viborg”, och först från och med åren 1445 och 1448 finns det bevarade uppgifter om donationer som gjorts dit.³⁰

En katolsk församling för Viborgs socken och stad grundades förmodligen i anslutning till den svenska ockupationen 1293 eller senast i

26. C. J. Gardberg, *Veritas! – Totuus!*, s. 22, 44; för dominikanernas verksamhet i Östersjöregionen se Marjo Kaartinen & Keijo Virtanen (toim.), *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla*, Turun Maakuntamuseon raportteja 18 (Turku 2003).

27. Markus Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot*, Suomalaisen Kirjallisuuden seuran Toimituksia 1117 (Helsinki 2007), s. 548–549.

28. Kung Birgers brev till kvinnorna i Karelen. Yninge 1. oktober 1315, *Diplomatarium Fennicum* (DF) 275. Den ryske storfursten Jurij Danielowitsch slöt i Novgorods namn fred med kung Magnus Eriksson (kung 1319–1364) och hans rike (s. l.) 12. augusti 1323. DF 313. Korpela konstaterar att det verkar som om det svenska riket öster om den här linjen försökte bestrida Novgorods maktbefogenheter. Den svenska beskattningen sträckte sig över gränsen och officiella krigshävar trängde in mot öst. Det östliga riket gjorde inte något motsvarande. Korpela, *Viipurin linnaläänin synty*, s. 111, not 370.

29. Rom 23.2.1392. Påven Bonifacius IX ger dominikanerna i provinsen Dacia lov att grunda ett konvent i Viborg eller i dess närhet. DF 1005.

30. Nybo Rasmussen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern*, s. 103; Leinberg, *De finska klostrens historia*, s. 71–73.

samband med Nöteborgsfreden 1323. Enligt Korpela skedde organisationen av ett församlingsnätverk i huvudsak västerifrån, och det gjordes systematiskt, vilket avvek från situationen i Novgorods område. Åbobiskopens formella position i Karelen framgår av det faktum att biskop Benedictus redan den 10 juli 1326 framträdde som sigillerande vittne till Viborgs slottsherre Peter Jonssons brev som berättar om lösningen av konflikten mellan Peter Jonsson, viborgarna och Tallinns invånare. Detta visar också på biskopens auktoritet och på kansliets praktik. För att få namnet och sigillet hade man kanske till och med skickat dokumentet till Åbo.³¹

I Åbo domkyrkas Svartbok omnämns Karelen första gången år 1329. Då är det fråga om Kung Magnus bestämmelse enligt vilken de kareliska invånarna skulle betala tionde till kyrkorna, biskopen och kyrkoherdarna enligt biskopens bestämmelser.³²

Karelen blev en del av väst, den västerländska kyrkan, och samtidigt grundades och formades församlingar enligt en svensk administrativ modell. Viborgs slott byggdes till och med till ”Guds heder och Jungfruns ära”.³³ Viborgs slotts församling hade förmodligen grundats vid samma tid som slottet 1293, men när staden intill slottet växte och dess inflytande utsträckte sig till omgivningen så uppstod också en stads- och landsortsförsamling.³⁴ Det tidigaste omnämmandet om Viborgs stadskyrka är från 1403. Påven Bonifacius IX utsåg då kyrkoherden i Äyräpää Regnerus Swenonis till dess kyrkoherde, vilken också fort-

31. Korpela, *Viipurin linnaläänin synty*, s. 184.

32. Dessutom omnämns här huruvida karelarna betalade tionden till kyrkan, biskopen, eller kyrkoherdarna i någon annan form så skulle ändå detta avtal vara i kraft tills kungen blev myndig. Efter det skulle tionden bestämmas på nytt. Kung Magnus, Stockholm 23.8.1329, REA 57.

33. En kyrka hörde till de äldre delarna av Viborgs slott i vilken det fanns en undergörande bild av den heliga jungfrun. Knuutila och Hiekkänen anser att bilden av Jungfru Maria sannolikt var en del av ett altarskåp. Viborgs slott var under den här tiden byggt av trä. Jyrki Knuutila & Markus Hiekkänen, ’Viipurin kirkollinen elämä ja sen vaikutus kirkollisen kulttuuriin 1200-luvun lopusta vuoteen 1710’, Petri Karonen (toim.), *Arki, kirkko ja artefakti. Viipurin kulttuurihistoriaa Ruotsin vallan ajalla (n. 1300–1710)*, Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 19 (Helsinki 2017), s. 33; Ruuth, *Viipurin kaupungin historia*, s. 161; Korpela anser att S:t Michel aviker från det övriga Karelen och att där redan tidigt fanns ett organiserat församlingsliv. *Viipurin linnaläänin synty*, s. 114.

34. K. G. Leinberg, *Finlands territoriala församlingars namn, ålder, utbildning och utgrening*, Suomen kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia VII, 2: a reviderade och kompletterade upplagan (Helsingfors 1906), s. 113.

sättningsvis kom att sköta Äyräpää församling.³⁵ Den första skriftliga uppgiften om hela södra Karelen kyrkliga organisation är församlingsförteckningen från 1325. Viborgs socken och Äyräpää³⁶ omnämns där som regalförsamlingar.³⁷

Ett franciskankonvent kommer till Viborg

Franciskanerna etablerade sig i Viborg några år efter dominikanerna, vid samma tid som Erik av Pommern (unionskung 1397–1439) gav stadsrättigheter till Viborg, vilket skedde den 19 augusti 1403 då han besökte orten.³⁸

År 1403 skaffades av påven Bonifacius IX flera beslut rörande Viborg och franciskankonventet. Viborgs franciskankonvent omnämns första gången i ett brev från den 22 april 1403 då konventets gardian Clemens uppträder som vittne i ett ärende rörande birgittinklostret i Vadstena.³⁹ Från månaderna april och maj samma år finns tre andra urkunder. Påven Bonifacius utnämnde den 30 april 1403 biskopen i Åbo, domprosten i Uppsala och dekanen i Reval till konservatorer för Viborgs franciskankonvent och domare, vilka hade som uppgift att skydda bröderna från alla som möjligen kunde motverka dem.⁴⁰

-
35. Påven Bonifacius IX, Rom 17.6.1403. Påven gav då biskopen i Tuy, domprosten i Skara och ärkedjaken i Uppsala i uppgift att installera kyrkoherden i Äyräpää Regnerus Swenonis i Viborgs stadskyrka och gav honom också rätt att behålla även Äyräpää församling. DF 1169.
 36. Enligt Kopisto & Paloposki omnämns Äyräpää före Nöteborgsfreden som en ortodox församling. De uppskattar att den kyrkliga verksamheten åtminstone under åren efter freden sköttes genom Viborg från det äldre romerskkatolska området.
 37. Aarne Kopisto & Toivo J. Paloposki, *Viipurin Pitäjän historia I* (Hyvinkää 1967), s. 73; Äyräpää är förmodligen lika gammalt som Äyräpää härad, *Eurepää Gislelagh*, vilken nämns i Nöteborgsfredens fredsfördrag. Under äldre tider förekom även benämningen av denna församling efter dess Heliga korsets (Helgekors) kyrka. Namnet Muola efter sjön Muola har senare blivit vanligare. Även namnet Mahlu har använts. *Finlands territoriala församlingars namn*, s. 117.
 38. Kung Erik av Pommern förlänar borgarna i Viborg stadsrätt. Viborg 19.8.1403, DF 1173. Viborg finns omnämnt som en köping, en handelsplats, *civitas*, redan i ett dokument som är daterat år 1336 i vilket Viborgs slottsfogde Peder Jonsson ger Revals borgare tillåtelse att idka handel i Ryssland. Stockholm 25.7.1336, DF 440.
 39. Clemens, gardian för Viborgs franciskankonvent, och Reynerus Swenonis, kyrkoherde i Äyräpää, samt Johan Boczower, påvens skrivare, och Andreas Johannis, "professus" för Sabas cisterciensklöster, befann sig i Rom den 22 februari 1403 och närvarade som vittnen då Lucas Jacobi avsåde sig titeln som birgittinernas konservator, vilken han tidigare hade tilldelats av påven. Rom 22.4.1403, DF 1161.
 40. Påven Bonifacius IX, Rom 30.4.1403, DF 1162.

Den 9 maj 1403 utlovade påven avlat till varje person som på de festdagar som omnämndes i brevet, bland annat Johannes Döparens dag, besökte gråbrödernas kyrka i Viborg.⁴¹ Påven utnämnde också den 9 maj 1403 konventets gardian Clemens Ragvaldsson till inkvisitor för provinsen Dacia.⁴² Ett sådant här omnämnande tyder på en etablerad verksamhet eller åtminstone på verksamhet som höll på att etableras. Konventets grundläggning har skett vid sekelskiftet mellan 1300- och 1400-talen. Perioden 1400–1402 har tidigare betraktats som sannolik på basis av att Viborg inte står omnämnt i Luca (Luke) Waddings verk *Annales Minorum* där samtliga franciskankonvent som existerade år 1400 är katalogiserade.⁴³ Nybo Rasmussen uppskattade ändå med hänvisning till Johs Lindbæk att konventet skulle ha grundats i slutet av 1300-talet.⁴⁴

För de nordiska franciskanerna innebar 1300-talet en period av stagnation. Den ekonomiska krisen som orsakades av digerdöden, stränga vintrar, schismen i Avignon samt politiska konflikter och krig i Europa påverkade också konventen. Den nya tillväxten inleddes omkring år 1400 och fortsatte ända till slutet av 1400-talet. I Sverige grundades ett kloster i skogen Kroken, i Nya Lödöse och i Växjö. I Norge fick konventet i Trondheim sin början.⁴⁵

Det är tydligt att Kalmarunionens ledare ville understödja och stärka franciskanernas verksamhet i Viborg både som ett andligt och ekonomiskt centrum.⁴⁶ Det är känt att Erik av Pommern strävade efter att förbättra städernas förutsättningar och verksamhet i hela unionen. Tiggarrordnarna utgjorde en central del av hans politik. Han kallade karmeliterna till Danmark och ombesörjde deras tre första kloster. Han har också sammankopplats med grundläggningen av tre nya franciskan-

41. Dokumentet är delvis skadat och texten går inte att läsa i sin helhet. Påven Bonifacius IX, Rom 9.5.1403, DF 1165.

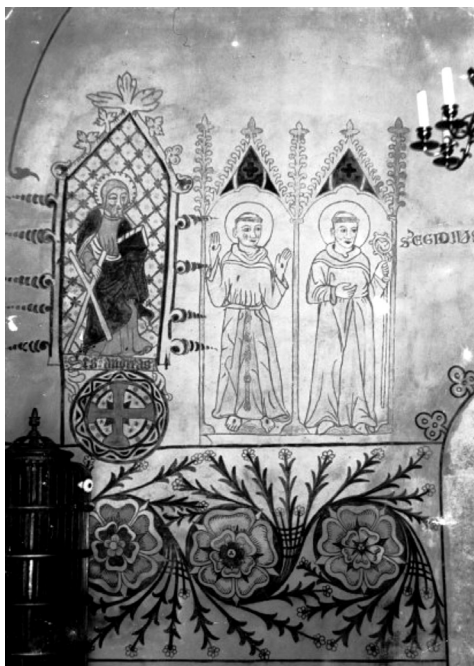
42. Påven Bonifacius IX, Rom 9.5.1403, DF 1173.

43. Roelvink, *Franciscans in Sweden*, s. 7; Leinberg, *De finska klostrens historia*, s. 104; Luca (Luke) Wadding, *Annales minorum in quibus res omnes trium ordinum S. Francisci* (Romae 1617), omnämnande av provinsen Dacia på s. 253, 271, 305 och 308. <https://books.google.fi/books?id=MYymeZolr5sC&printsec=frontcover&hl=fi#v=onepage&q=Dacia&f=false> (hämtad 29.1.2017).

44. Nybo Rasmussen uppskattar att konventet möjligen grundades i slutet av 1300-talet. *Die Franziskaner in den nordischen Ländern*, s. 104; Lindbæk, *De danske franciskanerklostre* (Gad 1914), s. 195.

45. Roelvink, *Franciscans in Sweden*, s. 10.

46. *Ibid.*

S:t Franciskus i Hemse kyrka på Gotland, avbildad mellan helgonen S:t Andreas och S:t Egidius. Foto: Carl Wilhelm Pettersson, Kulturmiljöbild, Riksantikvarieämbetet, Wikimedia Commons

kloster i östra Danmark och Oresundskusten, nämligen Malmö, Nyköping och Helsingör.⁴⁷ Viborg passar därmed bra in i Erik av Pommerns politik med grundläggningen av nya konvent. Upprättandet av den nordiska unionen 1397 gynnade därmed franciskanerna.

Vanligen försökte man undvika att både franciskanerna och dominikanerna verkade i samma område. Påven hade utställt detta reglemente och behöll själv den slutliga rätten att bevilja lov till grundläggning av nya konvent.⁴⁸ Inom det svenska rikets gränser hade både franciskanerna och dominikanerna konvent endast på fyra orter: Stockholm, Visby, Viborg och Skara.⁴⁹

Att båda konventen etablerades i Viborg tror man beror på att staden var belägen nära Novgorod och angränsade till den grekisk-ortodoxa

47. Nybo Rasmussen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern*, s. 99; Roelvink, *Franciscans in Sweden*, s. 3.

48. Gardberg, *Veritas – Totuus*, s. 38.

49. Skara dominikankonvent grundades 1239 och franciskanernas konvent några år senare, år 1242. Nybo Rasmussen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern*, s. 65.

kyrkan. Alternativt kunde syftet vara att höja Viborgs hierarkiska status vid östgränsen, eventuellt också att grundlägga ett nytt stift. Till principerna för kyrkans tillväxt hörde att man grundade nya stift i de nyligen kristnade områdena i stället för att ansluta dem till redan existerande äldre stift. Omkring år 1400, då Viborgs franciskankonvent grundades, ansågs Karelen vara ett område som nyligen hade anslutits till den västerländska kyrkan.⁵⁰ De karelska församlingarnas antal ökade under 1400-talet.⁵¹ Till exempel Nykyrko och Kivinebb skiljde man från Äyräpää och de omnämns första gången år 1445. Säminge å sin sida skiljde man från Juva någon gång under perioden 1484–1510.⁵²

-
50. Korpela, *Viipurin läänin synty*, s. 191; Hockman, 'Vanhan kirkon muisti', s. 19–20; Svenska riksrådets brev till Åbobiskopen Laurentius Michaelis Suurpää (biskop 1500–1504) 15.4.1504 REA 694; Kauko Pirinen, *Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 58 (Helsinki 1956) s. 387.
51. I hela landet har man grundat nya församlingar genom att dela äldre stora församlingar. I inlandet och i de norra delarna anslöts nya församlingar till det existerande nätverket av församlingar. I de kartverk som Aulis Oja och Eino Jutikkala och senare av Ari-Pekka Palola gav ut, har de ansett att det är möjligt att ge en ungefärlig kronologi över församlingarnas grundläggning även om det endast finns knapphändiga uppgifter om deras grundläggningsskeden. I början av 1400-talet, omkring år 1412, har man uppskattat att det fanns 76 kyrksocknar och fyra kapell. Flest kyrksocknar, sammanlagt 28, har det funnits i Egentliga Finland. Utöver dessa fanns ytterligare fyra kapell. I Satakunda fanns elva kyrksocknar och två kapell. Palola har visat att fram till år 1540, det vill säga fram till medeltidens slut, hade kyrksocknarnas och kapellens antal vuxit så att det fanns 103 kyrksocknar i Åbo stift och 44 kapell. Antalet kyrksocknar hade inte vuxit i Egentliga Finland, däremot hade det tillkommit kapell. De var nu sammanlagt tio till antalet. I Satakunda var motsvarande antal i slutet av medeltiden 15 kyrksocknar och sju kapell. Ari-Pekka Palola, *Yleiskatsaus Suomen keskiaikaisten seurakuntien perustamisajankohdista*, Faravid, Acta societatis historicae Finlandiae spententrionalis (Oulu 1996), s. 18–19, 94 tabell 1, 67–104. Mikael Agricola nämner i sin förteckning från 1540 102 kyrksocknar och 19 kapell. Genom att korrigera Agricolas uppgifter har Kauko Pirinen beräknat kyrksocknarnas antal till 101. Också enligt honom var kapellens antal 19. Pirinen, *Keskiajan ja uskonpuhdistuksen aika*, Suomen kirkon historia 1 (Porvoo 1991), s. 155–156; Jyrki Knuutila, 'Selvitys Turun tuomiokirkon ja sen papiston tuloista 1541–1542' i Mikael Agricolan *Turun tuomiokirkon ja sen papiston tulot 1541–1542*, toim. Jyrki Knuutila & Anneli Mäkelä-Alitalo, Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimituksia 1129 (Helsinki 2007), s. 41–45; Den ovan nämnda kartan: Aulis Oja, *Keskiaikaisen "Etelä-Suomen" asutus ja aluejaot*, Historiallisia Tutkimuksia XLIV (Helsinki 1959) n:o 15, 26–27. Samma karta, men svartvit, med rubriken *Suomen keskiajan seurakunnat* i Ari-Pekka Palola, *Mauun Tavast ja Olavi Mauunpoika – Turun piispat 1412–1460*, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 178 (Helsinki 1997), s. 212.
52. St Michel, som man fordom kallade för *Savilax*, *Sawlax* och *Stor-Savolax*, omnämns första gången som en kyrksocken år 1329, men lika gammal, om inte äldre, är *Saulax Gislelagh*, som omnämns i Nöteborgsfredens fördrag 1323. Efter detta skiljdes många

Det är därmed inte överraskande att man omtalar ett eget biskopsäte för Viborg i fyra dokument från 1360-talet: slottshövitsmannen Nils Turesson (Bielke) donerade den 24 juni 1362 godset Kokejärvi (Kaukjärvi) i Karelen till Växjö biskopsbord, men omnämner att gården skulle överföras till Viborgs biskopssäte då ett sådant grundades.⁵³ Samma hänvisning finns i förläningen av Sääminginsalo några år senare. Kung Albrekt av Mecklenburg hade då förlänat halva ön till Nils Turesson och den andra hälften till Bengt Turesson. Efter att Nils hade dött återgick förläningen till kronan, och kungen gav den till Växjö biskopsbord den 14 december 1364. Han specificerade samtidigt att egendomen skulle överföras till Karelens stift om ett sådant någon gång skulle grundläggas. Ytterligare lovade kungen att om den hälft som hade förlänats till Bengt i framtiden skulle återgå till kronan så skulle man gå till väga på samma sätt med den.⁵⁴ Redan den 25 februari 1365 överlät Sigrid Bengtsdotter och hennes man, Viborgs hövitsman Sune Håkansson, sin andel i Sääminginsalo med samma villkor. Likaså gjorde hennes bror Sten Bengtsson den 1 mars.⁵⁵

Stiftsprojektet pågick enligt de bevarade urkunderna endast under en kort tid åren 1362–1365.⁵⁶ Idén om ett stift i Viborg fanns möjligen ändå i bakgrunden då staden grundades.

Grundläggningen av konventet i Raumo

Grundläggningen av Raumo franciskankonvent har i forskningen daterats till 1440-talets början och den har också sammankopplats med Raumo stads födelse. Borgarna i Raumo fick av Karl Knutsson (Bonde), som agerade i kung Kristoffer av Bayerns namn, ett privilegiebrev som är daterat till den 15 april 1442.⁵⁷ Platsen för staden låg på ett livligt och effertraktat ställe vid kusten nära byn Unaja. Anders Reisnert, som har

församlingar från moderförsamlingen Stor-Savla och man började kalla den gamla församlingen efter dess kyrka helgad åt S:t Mikael. Juva grundade man genom att skilja den från S:t Michel. Nykyrko och Kivinebb skiljde man från Äyräpää och de omnämns första gången år 1445. Leinberg, *Finlands territoriala församlingars namn*, s. 165; Korpela, *Viipurin läänin synty*, s. 190–191.

53. Riddare Nils Turesson, Kalmar 24.6.1362, DF 698.

54. Kung Albrekt av Mecklenburg, Åbo Slott 14.12.1364, DF 719; REA 187.

55. Korpela, *Viipurin linnaläänin perustaminen*, s. 184, 190; DF 729 och 731.

56. Korpela, *Viipurin linnaläänin perustaminen*, s. 190.

57. DF 2457; för dateringen av privilegiebrevets se Hockman 'Vanha kirkon muisti', s. 20–25.

undersökt Ystads historia, menar att franciskanernas etablering var ett tydligt tecken på att det redan fanns betydande ekonomisk verksamhet på orten.⁵⁸

I området kring Raumo hade det kyrkliga livet fått sin början med Eurajoki kapellförsamling.⁵⁹ Detta skedde möjligen omkring år 1410⁶⁰, tidigast då byggdes, enligt Markus Hiekkänen, den första träkyrkan i Raumo.⁶¹

Under 1400-talets början skedde också andra förändringar i klosterväsendet i Åbo stift. Det i Estland belägna Padis kloster var tvunget att avstå från sin egendom i Nyland som det hade förvärvat på 1300-talet tillsammans med alla dess rättigheter i Åbo stift. Dessutom grundades Nådendals birgittinkloster år 1438.⁶²

58. Hockman, 'Fransiskaaniti', s. 27; Anders Reitnert, *Ystads franciscankloster och aristokrati. By, huvudgård, kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid*, Lund Studies in Medieval Archaeology 5 (Stockholm 1989), s. 151.

59. En kapellförsamling är en mer avlägsen del av en församling med en egen kyrka och möjligtvis också en egen präst. Det är prästen i moderförsamlingen som bestämmer om den kyrkliga omsorgen i kapellförsamlingen och dess medlemmar är också tvungna att bära moderförsamlingens kyrkliga pålagor. *Tietosanakirja* 4 (Helsinki 1912), s. 337. Bland kapellkyrkorna fanns på 1500-talet också vissa stenkyrkor, såsom Reso kyrka då Nådendal blev moderförsamling och Eckerö kyrka på Åland. Den terminologiska skillnaden mellan en kapellförsamling och en bönehusförsamling är inte ännu känd. Pirinen, 'Keskiäika ja uskonpuhdistuksen aika', *Suomen kirkon historia* 1 (Helsinki 1991), s. 345–346. Euraäminne kyrksocken grundades under 1300-talets början. Det äldsta källmaterialet är från år 1344. Den första kyrkliga byggnaden i Euraäminne var möjligen belägen i byn Irjantie, vilken enligt sägnen var ett kapell. Raumos första kyrka eller kapell anses enligt sägnen ha varit belägen i byn Nummis. Hockman, 'Vanhan kirkon muisti', s. 18–19. Markus Hiekkänen och Olavi Koivisto är överens om det att Euraäminne skulle vara urförsamlingen. Ari-Pekka Palola å sin sida anser att Eura är urförsamling. Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot*, s. 253; Olavi Koivisto, *Eurajoen, Honkilahden ja Kiukaisten historia I* (Vammala 1966), s. 82–83.

60. Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot*, s. 253.

61. Hockman, 'Vanhan kirkon muisti', s. 18–19.

62. Birgittinklostret fick sitt första grundläggningsbrev 1438. Man beslutade att klostret skulle placeras på gården Stenberga. Några år senare, då man också undersökte andra, alternativa platser, flyttades klostret till Ailos i Reso. Utöver godset Ailos fick klostret behålla godsen i Stenberga och Helgä i Bjärnä, vilket också hade varit en möjlig plats för klostret. Nådendals kloster och kyrka vigdes år 1462. Enligt nyare forskning så skulle klostrets sten- och tegelkyrka ha färdigställts först på 1480–1490-talet och de murade bostäderna först efter detta, omkring år 1500. Birgit Klockars, *I Nådens dal. Klosterfolk och andra c. 1440–1500*, SLS 486 (Helsingfors 1979), s. 26; Hockman, 'Fransiskaanikonventti', s. 26; Markus Hiekkänen, *Suomen kivikirkot keskiajalla* (Keuruu 2003), s. 194–200; Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot*, s. 106–115.

I tidigare forskning har det förts fram att konventet i Raumo skulle ha grundlagts vid samma tid som konventet i Viborg, det vill säga omkring år 1400, och att det var tänkt att placeras i Euraåminne vid kusten i närheten av borgen Vreghdenborg. Bakgrunden till den här tanken är att ett av konventets jordagods hörde under Hankkila (som senare blev en by) i närheten av borgen Vreghdenborg i Euraåminne. Detta var enligt Aina Lähteenoja dess grundläggningsgods.⁶³ Enligt senare arkeologiska undersökningar var borgen i bruk under 1300-talet, i synnerhet under dess två sista årtionden.⁶⁴ Man övergav den någon gång efter 1400 i samband med administrativ omorganisation.⁶⁵ Vreghdenborgs närområde var då inte längre aktuellt som plats för konventet, om det någonsin hade planerats dit, eftersom konventet grundades samtidigt som Raumo stad.

Om Raumokonventets godsdonatorer finns inga skriftliga uppgifter. Några antaganden är ändå möjliga att göra. Magnus Olofsson Tavast och hans släktkrets torde ha hört till Raumokonventets understödjare. Biskopen var släkt med många av de ledande finska frälsemännen och hörde därmed till frälsets styrande elit, vilken hade tillkom-

63. Aina Lähteenoja, *Rauman kaupungin historia 1, vuoteen 1600* (Rauma 1946).

64. Kari Uotila (toim.), *Arkeologiaa vuosina 2003–2010. Avauksia Ala-Satakunnan esihistoriaan*, Kåkenhus-kirjat 2 (Eura 2011), s. 12–17; Tapio Salminen, *Joki ja sen väki. Kokemäen ja Harjavallan historiaa jääkaudesta 1860-luvulle. Kokemäen ja Harjavallan historia I:2* (Kokemäki 2007).

65. Det har framförts att det efter Albrekt av Mecklenburgs administrativa omorganiseringar skulle ha funnits två fögderier i Satakunda, Aborch och Vreghdenborch, Raumo och Lappi anses ha tillhört den senare. Denna administrativa uppdelning hävdades vid beslutet i Nyköping 1396, varpå borgen Vreghdenborg övergavs senast under 1400-talets början. I följd av denna nya uppdelning av områdesförvaltningen ska Raumo och Lappi ha överförts till Åbo slottslän och senare till Egentliga Finland. På det här viset bildade de Lappi socken till vilken hörde flera kyrksocknar. Gränsen mellan Egentliga Finland och Kåkenhus kom att gå alldeles i närheten av Vreghdenborghs område. De områden som tidigare hade hört till före detta Vreghdenborg fögderi delades uppenbarligen mellan två förvaltningsområden. I Raumotrakten var denna uppdelning i kraft ända till slutet av 1600-talet. Kauko Pirinen, 'Albrekt Mecklenburgilaisen ajoilta. Erään kuninkaankirjeen analysointia', *Historiallinen Aikakauskirja* (1940), s. 41–43, 45–46; J. Luoto & Pihlman, *Satakunnan linnojen arkeologisesta taustasta*, Turun historiallinen arkisto (1980), s. 47–48. Pentti Papunen, 'Rauman seudun asuttamisen ja yhteiskunnallisen vakiintumisen kausi rautakauden lopulta noin vuoteen 1550', Kalevi Virkkala & Pentti Papunen, *Rauman Seudun historia I. Rauman mlk – Lappi – Hinnerjoki vanhimmista ajoista v. v:een 1721* (Rauma 1959), s. 123 och kartorna på s. 59 och s. 145. Oja, *Keskiaikaisen "Etelä-Suomen" asutus ja aluejaot*, s. 58–60; Seppo Savanto, 'Keskiaika', i verket *Satakunnan historia III* (Pori 1973), s. 335.

mit kring slottshövitsmannen i Åbo Klas Lydekesson Diekn och hans efterkommande. I händerna på den här gruppen fanns Finlands viktiga kyrkliga och sekulära ämbeten bortsett från slottsfogdens ämbeten.⁶⁶

Grundläggningen av konventet i Raumo har ofta förknippats med gåvor från medlemmar av släkten Diekn, som stod nära biskop Magnus Tavast. Så har bland andra den danske forskaren Jørgen Nybo Rasmussen gjort. Lagmannen i Norrfinne, Henrik Klasson Diekn och hans fru Lucia Olofsdotter, ihågkom bröderna i Raumo i sina testamenten. Henrik Klasson tilldelade bröderna ett mässkläde, ”eth messæ redhæ”, och Lucia Olofsdotter en halv läst råg, det vill säga knappt 60 hektoliter.⁶⁷

Från Raumotrakten finns det inte ännu på 1400-talet uppgifter om något lokalt frälse. Liksom Pentti Papunen har konstaterat fick det världsliga frälset sina första stödjepunkter i den här trakten först under Johan III:s tid strax efter mitten av 1500-talet.⁶⁸ Det är möjligt att de frälssläkter som understödde konventets grundläggning var de samma som tidigare hade understött Vreghdenborg. Det var vanligt att till exempel slottsfogdar skaffade jordagods på strategiskt centrala platser på lämpligt avstånd från orten där de var verksamma.⁶⁹

66. Utöver släkten Tavast hörde också släkterna Fleming, Kurck, Bitz, Garp, Svärd, Särkilax, Horn och Frille samt den andra Diekn-släkten Abrahamssönerna till den här gruppen. Palola, *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika*, s. 106–109, bilaga 4, Hockman, 'Fransiskaanikonventti', s. 28–29.

67. DF 1817, 2818; Leinberg, *De finska klostrens historia*, s. 119–120; se denna artikels avsnitt 'Donationer och jordägande' för måttenheter och franciskankonventens erhållna testamentsgåvor.

68. Papunen nämner att Uotila landbogård gavs till Raumos kyrkoherde Matts Olofsson som uppehålle 1557 och den kaplan som hade brukat det gamla kyrkogodset Lapinkylä fick skattefrihet bekräftad 1575. KA 704: 20–23; Lähteenoja, *Rauman kaupungin historia I, vuoteen 1600*, s. 214; KA 753: 17v; K. G. Leinberg, *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet. Första samlingen 1555–1627* (Jyväskylä 1892) s. 74; K. G. Leinberg, *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet III* (Jyväskylä 1898) s. 39–40; Hockman, 'Fransiskaaniti', s. 29. Dessa frälsegårdar som hade tillhört det andliga frälset kom ändå så småningom permanent att kontrolleras av representanter för det världsliga frälset. Johan III gav till sin utomäktenskapligt födda son junker Julius i samband med dennes adlande till Gyllenhielm 1577 Kjulo gård med bland annat 125 jordagods, bland dem fanns tre landbogårdar belägna i Uotila, Soukainen och Lapinkylä. De överfördes ändå snart till hans syster Sofia och hans svåger, den franskfödde Pontus de la Gardies son Johan, eftersom Julius Gyllenhielm dog utan bröstarvingar redan 1581. KA 6941: 52, 15.

69. Georg Haggrén har bevisat att det finns en koppling mellan var församlingskyrkorna placerades och frälsegodsens läge. Haggrén har forskat i Raseborgs län, men denna iakttagelse är också annorstädes applicerbar. Georg Haggrén, *Frälset, kolonisationen och sockenbildningen i Västra Nyland. Pyhä Henrik ja Suomen kristil-*

Många brev har bevarats från Nådendals klostrets grundläggning. Likaså har det bevarats många av kung Kristoffer av Bayerns beslut i kyrkliga ärenden rörande Åbo stift från år 1441⁷⁰, det finns dock inte ett enda brev som berör konventets grundläggning i Raumo.

Vid tidpunkten för Raumo stads grundläggning var Karl Knutsson slottshövitsman i Åbo län. Efter det blev han hövitsman i Viborg och från och med år 1448 kung av Sverige.⁷¹ Om Karl Knutsson vet man att han bland annat understödde franciskanernas verksamhet i Stockholm. Detta diskuteras i följande avsnitt om Kökars konvent.

Konventet på Kökar

Konventet på Kökar omnämns första gången år 1472 i Stockholms franciskankonvents diarium, där man berättar att den före detta gardianen, den från Södermanland härstammande Ericus Olavi (Erik Olofsson), hade dött där.⁷² På Kökar har det ändå senast omkring 1400⁷³ funnits ett franciskanskt terminhus, vilket omvandlades till ett konvent vid samma tid som Raumo konvent grundades.⁷⁴

Kökar var en viktig rastplats för sjöfarare och dessutom är ön väl situerad för fiske. Roelvink konstaterar på basis av Erik Bertells forskning att Kökars franciskanbröder hade fått kronans andel av skatteinkomsterna från fisket i Kökars skärgård i förläning av Karl Knutsson. Bertell har visat att fisket i den yttre skärgården under medeltiden ansågs höra ”till konungsallmänning”. De som fiskade på allmänningen var skyldiga att betala en tullavgift till kronan. Mörskärs fiske har ansetts höra till detta område, och Kökars konvent skulle i så fall ha fått tullintäkterna därifrån. Bertell har som källor anlitat skatteregistret

listyminen. Suomen Museo 2006 (Helsinki 2006), s. 55–68 (hör s. 66–67); Hockman, 'Fransiskaanikonventti', s. 29.

70. Beslut rörande kyrkliga ärenden i Åbo stift: DF 2411, 2412, 2426, 2422, 2433.

71. Karl Knutsson var maktshavare över Sverige åren 1448–1457, 1464–1465 och 1467–1470. Under hans regeringsperioder var det svenska riket skilt från Kalmarunionen. Likaså var riket skilt från unionen under de sista riksföreståndarnas tid, vilka var: Sten Sture d. ä. riksföreståndare 1470–1497 och 1501–1503, Svante Nilsson riksföreståndare 1504–1512 och Sten Sture d.y. riksföreståndare 1512–1520.

72. Roelvink, *När kom franciskanbröderna till Kökar*, s. 226; *Scriptores rerum Svecicarum medii aevi* (=SRS). Band 1:1, E. M. Fant et al. (red.) (Uppsala 1818), s. 81.

73. Roelvink uppskattar att terminhuset grundades omkring 1400, någon gång har också slutet av 1300-talet framlagts som tidpunkt för dess grundläggning. Roelvink, 'När kom franciskanbröderna till Kökar?', s. 239.

74. Hockman, *Fransiskaanikonventti*, s. 27.

Fiskar och fiskare med hov "Dyalogus xlviij" ur verket Dyalogus creaturarum moralizatus 1483. Skapelsens sedelärande samtal 1483 (1983), faksimil, red. Monica Hedlund & John Bernström (Stockholm 1983), s. 140.

för år 1540, i vilket omnämns att Kastelholms fögderi skulle ge en deklaration över konventets jordagods och "fiske som lydde till tjockers kloster".⁷⁵ Liksom Gallén visar så är det citerade uttrycket inte tydligt. Han anser det ändå vara svårt att tro att det i omnämmandet vore fråga om konventets egna, i dess närhet belägna fiskevatten. Han ansåg dessa ha varit få till antalet. Mörskärs fiske å sin sida var väldigt omfattande och inkomstbringande. År 1537, från vilket år de första uppgifterna om mängden av områdets fiskefångster härstammar, fick kronan 15 tunnor torsk, en halv tunna strömming och två kolvar spetfisk (torkad fisk).⁷⁶

Förläningen till Kökars konvent såsom Gallén och Bertell föreställer sig den, med rätten till kronans intäkter för Mörskär, verkar nästan för bra för att vara sann och man kan inte heller helt och hållet styrka uppgifterna om förläningen. Enligt Gallén gav kung Karl Knutssons

75. Gallén, *Kökar, klosterbröderna och havet*, Christoffer Ericsson & Kim Montin (red.), Maritima medeltidsstudier. Meddelanden från Jungfrusundsprojektet 2. Åbo Akademi (Åbo 1989), s. 35; Erik Bertell, *Kronans och kyrkans jord på Åland under 1500-talet med tillbakablick på medeltida förhållanden*, Åland. Bidrag till kännedom av hembygden XII (Mariehamn 1953), s. 87–89; Joh. Ax. Almqvist, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630 3* (Stockholm 1917–1922), s. 172.

76. Svenska högarnas hamnordning fastställde att sommarfisket inföll under tiden mellan pingsten och S:t Olofs dag (den 29 juli) och höstfisket mellan S:t Olofs dag och S:t Mikael's dag (den 29 september). Gallén, *Kökar, klosterbröderna och havet*, s. 35.

förläning en stabil grund för konventets ekonomi och verksamhet, till vilken hörde att sörja för resenärer. Gallén antog att det sistnämnda också hörde till konventets förpliktelser.⁷⁷ Förläningen framstår trots allt inte som en helt omöjlig tanke då man tar i beaktande att cisterciensklostren vid Pommerns kust i södra Östersjöområdet ägde omfattande fiskerättigheter.⁷⁸

Galléns uppfattning passar även in i den bild som uppstår då man granskar Karl Knutssons verksamhet samt hans och andra svenska makthavares band till franciskanerna. Magnus Ladulås, som grundlade konventet i Stockholm, gav år 1285 en stor donation som grund för dess kyrka och tre altaren och utsåg den till sin begravningskyrka. År 1286 gav han ytterligare konventet rättigheterna till vattenområdet mellan Gråmunkeholmen, det vill säga nuvarande Riddarholmen, och staden.⁷⁹ Magnus Ladulås grundade också S:ta Klara kloster genom att år 1286 till det donera en tomt på Norrmalm i Stockholm. Under de följande åren donerades hus, byar och lantgårdar i det nuvarande Stockholmsområdet, likaså bland annat ön Djurgården till klostret. Till donationerna hörde också gården Rörstrand och en mängd utöar i Värmdö skeppslag, bland annat Husarö, Runmarö och Sandö. År 1289 fick systrarna i S:ta Klara kloster, eller klarissorna som de också kallas, i sin ägo ett färdigbyggt konvent. I samband med detta ordnades också en stor fest med tornerspel. Bland de nya systrarna fanns till och med kungens dotter Rikissa (Regitze).⁸⁰ Systrarna begav sig ändå inte ut på terminarresor (franciskanernas prediko- och tiggaresor),

77. Gallén, *Kökar, klosterbröderna och havet*, s. 35.

78. Haik Thomas Porada, *Die Pommerschen Klöster und Stifte als Nutznießer von Fischereiberechtigungen und dem Stettiner Haff und seinen Nebengewässern vor und nach der Reformation*. Klöster und der monastische Kultur in Hansestädten. Stralsunder Beiträge zur Archäologie, Geschichte, Kunst und Volkskunde in Vorpommern. Band IV (Kulturhistorisches Museum der Hansestadt Stralsund, Stralsund 2003) s. 166–167; Se även Angelica Lampen, *Fischerei und Fischhandel im Mittelalter. Wirtschafts- und Socialgeschichtliche Untersuchungen nach urkundlichen und Archäologischen Quellen des 6. bis 14. Jahrhunderts im Gebiet des Deutschen Reiches*, Historische Studien. Band 46 (Matthiesen Verlag, Husum 1997) s. 9–11, 37–40; Hockman, *Fransiskaankonventti*, s. 40–41.

79. DS nr. 920 och 921; Nybo Rasmussen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter*, s. 93; Magnus Ladulås donerade också i sitt testamente 24 mark (ungefär 5 kg) silver till Helige Franciskus kyrka i Assisi. Kungen dog 1290 och omkring den tiden började Giotto måla sina fresker i den italienska kyrkan. Gallén, *Kökar, klosterbröderna och havet*, s. 30.

80. Erikskrönikan, Stora Rimkrönikan, SRS I, 2, 18; Gallén, *Kökar, klosterbröderna och havet*, s. 31.

utan levde hela livet inom klostrets väggar. Deras kloster fungerade helt och hållet på inkomsterna från deras egendom. Klostret kallades till och med för ”Det rika Klara-klostret”.⁸¹

På samma vis som Magnus Ladulås favoriserade Karl Knutsson franciskanerna. Han kände väl till franciskanerna och besökte dem regelbundet i Arboga och Stockholm. Under åren 1442–1448 bodde han först och främst i Viborg där det också fanns ett franciskankonvent. Ungefär vid samma tidpunkt som konventen i Raumo och Kökar grundades donerade Karl Knutsson till franciskanerna ett litet jordområde för ett terminhus på Vätö på den svenska kusten mitt emot Åland. Via Vätö var det en relativt kort resa från Stockholm eller Uppsala till Åland och vidare till Finland.⁸²

Roelvink har framfört att donationen av Vätö till konventet i Stockholm var en del av en större plan både från brödernas och från kungens sida. Grundläggningen av konventet i Raumo på 1440-talet ingick i den här planen, vilket skedde i samband med att Karl Knutsson (som då var marsk) i kungens namn gav stadsrättigheter till Raumo. Terminhuset på Vätö har enligt Gallén fungerat som en ersättning för terminhuset på Kökar, som vid den här tidpunkten upphöjdes till konvent. Gallén har på denna grund beskrivit grundläggningen av konventet på Kökar enligt följande: Karl Knutsson valdes till kung första gången 1448 och var tvungen att fränsäga sig titeln 1457. Konventet har därför kunnat grundläggas mellan åren 1453 och 1457, antingen i samband med provinsialkapitlet i Nyköping 1453 eller i Malmö 1456.⁸³

Gallén är alltså av den uppfattningen att Kökars terminhus har tillhört konventet i Stockholm. Det är fullt möjligt att franciskanerna i Stockholm har utsträckt sina predikofärder till Åland eller Egentliga Finland och möjligtvis längre norrut.

-
81. S:ta Klara kloster beaktade inte klosterregeln som S:ta Klara själv hade skrivit år 1253, utan en annan regel av påven Urban IV från år 1263. Nybo Rasmussen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter*, s. 97.
82. Roelvink, *När kom franciscanbröderna till Kökar*, s. 228; Karl Knutssons gåvobrev till franciskanerna i Stockholm 20.7.1453. Svenskt Diplomatariums Huvudkartotek, https://sok.riksarkivet.se/SDHK_nr_26298 (hämtad 30.5.2019). Bertell, *Kronans och kyrkans jord på Åland under 1500-talet*, s. 87–89; Gallén, *Kökar, klosterbröderna och havet*, s. 35–36, 57.
83. Roelvink, *När kom franciskanbröderna till Kökar*, s. 228; Nybo Rasmussen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern*, s. 526; Henrik Roelvink, *Riddarholmens kyrka och kloster. Varför blev Sveriges kungar begravda hos franciskanerna?* Monografier utgivna av Stockholms stad 201 (Stockholm 2008), s. 104–107.

Man kan utgå ifrån att franciskanerna hade en lugnande inverkan på bland annat fiskarnas mötesplatser, såsom Mörskår. År 1450 utfärdades den äldsta hamnordningen, *hamnskrå*, i det svenska riket, vilken rörde samtliga rastplatser för fiskare i skärgården. Den fastslog att fiskarna skulle delta i gudstjänsten när detta var möjligt.⁸⁴ Franciskanernas terminarresor kunde därmed möjligtvis ha haft en betydelse för både stifts kyrkan och kronan och dess företrädare för skapandet och upprätthållandet av lugnare förhållanden i riket.

Sjömännens, fiskarnas och säljägarnas samlingsplatser erbjöd också arbete för franciskanerna. Bröderna kunde eventuellt också grunda kapell och övernattningsställen utmed sina rutter. Hörsägner om deras besök och kapell leder oss deras predikofärder på spåren. De ihågkoms på många ställen, bland annat i Raumotrakten och längs med Bottenvikens kuster samt i Öster- och Västerbotten. Bureå i Västerbotten var en hamnplats, som i en skrivelse av Johannes Bureus från 1601 omtalas som ett av franciskanernas ”kloster”, *Bure kloster*. Klostret skulle ha tillhört konventet i Uppsala.⁸⁵ Gardberg har framfört att det också fanns mer avlägsna kapell längs seglingsrutterna, såsom Aspö, Utö och Jurmo, vilka möjligtvis ursprungligen hade grundats av franciskanerna.⁸⁶ Man vet att franciskanerna i Raumo ägde lite jord – en äng i området Kello i Haukipudas socken (nuvarande Uleåborg), vilken någon jordägare från Kello eller möjligtvis någon borgare från Raumo hade donerat till konventet. Ängen var belägen på Kellovikens strand och därmed ägde konventet också fiskevatten vid den här kusten.⁸⁷ På samma sätt började kronan efterhand övervaka ödemarkerna i rikets östra och norra delar.

84. Hockman, 'Fransiskaanikonventti', s. 30; *Hamn-skrå 1450*. Skrå-ordningar samlade af G. E. Klemming. Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet (Stockholm 1856), s. 289–309 (här s. 289, 298–299).

85. Till exempel Gallén, *Kökar, klosterbröderna och havet*, s. 46.

86. Hockman, 'Fransiskaanikonventti', s. 31; Roelvink, *Franciscans in Sweden*, s. 85–86.

87. Man har antagit att jordägaren var en invånare i Takkuranta. Jorden överfördes från konventet på 1600-talet som inkomstförmån för kyrkoherden i Ijo socken. Busshållplatserna i området Vainiola och Takkuranta har fått namnet Luostarivainio. Näden-dals kloster ägde också fiskevatten i Ijo socken. Enligt räkenskapsböckerna fiskades det där med fem nät år 1558. Senare anhöll några jordägare om rätten att slå hö på klostrets ägor, vars grannar under tiden för stora ofreden var Topi och Näyhö. Området var en äng på två lass. Heikki Kuiva betalade år 1551 ett lispund för torkad gädda till Ijos prästgård. Aulikki Alakangas et al., 'Arkielämä, sivistystä ja seuratoimintaa', Tytti Isohookana-Asunmaa (toim.), *Kello merelle soi. Kellon kylän historiaa*, Kellon kyläyhdistys ry. (Oulu 2014), s. 236.

Då alla tre konventen var aktiva, färdades antagligen bröderna från konventet i Raumo i landets västra delar ända upp till Bottenviken vilket man också kan sluta sig till utifrån ägandet av ängen i Kello. Franciskanerna i Viborg hade hela det vidsträckta karelska området att röra sig på.

Franciskanernas och sockenprästernas uppgifter kompletterade varandra. Tiggarrödernas verksamhet vid sidan om sockenprästernas var fastslagen: en fjärdedel av de allmosor som insamlades under brödernas predikoresor och av deras åhörare gick till församlingen, till sockenprästerna.⁸⁸ Det fanns ändå skillnader mellan församlingskyrkan och franciskanernas kyrka. Församlingskyrkorna var i ordets rätta bemärkelse familjekyrkor. I dem döpte man barn och i dem vigdes äkta par. Dessa uppgifter kunde franciskanerna inte sköta.

Franciskankyrkan på Kökar omnämns i forskningen också som en församlingskyrka. Den nuvarande kyrkan byggdes på grunden till den medeltida kyrkan.⁸⁹ Uppfattningen grundar sig på att det i kyrkan har bevarats en dopfont som är tillverkad någon gång under slutet av 1200-talet. Dopfonten har ansetts visa på att kyrkan också användes för vanligt församlingsarbete. I franciskanernas kyrkor har det inte funnits dopfontar, eftersom dopet endast förrättades av församlingspräster. Franciskankyrkan i Marstrand har på samma vis fungerat som församlingskyrka, enligt Roelvink. Men inte heller där finns någon dopfont. En del forskare har utgående från dopfonten framfört att Kökars kyrka skulle vara äldre än franciskankyrkan och att franciskanerna skulle ha tagit kyrkan i besittning.⁹⁰ Det är givetvis också

88. Innocentius IV, Lateranen 24.3.1244, DF 87; SDHK 537: lov att förrätta gudstjänster vid ett mobilt altare samt i städerna och i utkanten av städer och byar; Bonifacius VIII, Rom 18.2.1300, DF 232: Rätten att ta emot bikt; Gardberg, *Veritas – Totuus!*, s. 61–63. Franciskanerna hade också rätt bevilja gravplatser i sina kyrkor.

89. Den medeltida kyrkan på Kökar har varit en typisk åländsk församlingskyrka. Hiekkanen, *Suomen keskiajan kivikirkot*, s. 397.

90. Roelvink, *När kom franciskanbröderna till Kökar?*, s. 229; Åsa Ringbom omnämner dopfonten på Kökar och har publicerat en bild på den, men tar inte ställning till kyrkans användning som församlingskyrka under medeltiden. Ringbom, *The voice of the Åland churches. New light on medieval art, architecture and history* (Mariehamn 2011), s. 99. Att dopfonten saknas (eller har försvunnit) från Marstrand kan ha många förklaringar. Konventets kyrka har bevarats, men de övriga konventbyggnaderna har man fått fram först nyligen. Se till exempel Erik Johansson & Thomas Bergstrand, 'Marstrand kloster. Franciskanerkonvent som föll i glömska. Bohusläns museum', Rapport 2018: 21. [yhttp://saml.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/11633/BM_Rapport_2017-21.pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://saml.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/11633/BM_Rapport_2017-21.pdf?sequence=1&isAllowed=y) (hämtad 15.12.2018).

möjligt att dopfunten efter medeltiden har hämtats till Kökar från något annat ställe.

Donationer och jordägande

Även om franciskanerna stöddes av makthavarna, kungarna och riksföreståndarna fick deras konvent också gåvor – om än inte lika omfattande och betydande – från andra håll, företrädesvis från medlemmar av aristokratin, vilka ihågkom konventen genom gåvor i sina testamenten.

Dessa testamentsgåvor har använts för att undersöka och beskriva franciskanernas ekonomi och inkomster ända sedan Leinbergs *De finska klostrens historia* utkom år 1890. Många gåvor gavs som själågåvor. Franciskanernas kyrkor var populära begravningskyrkor bland lekmän och donatorerna kunde önska sig sin sista viloplats i en franciskankyrka. En själågåva garanterade i detta sammanhang själavård för gåvogivaren eller för hans anhöriga.⁹¹ De mest omtalade torde vara donationerna till konventet i Viborg. Kyrkoherden i Mola, Henrik Makerland, testamenterade år 1445 en värdefull gåva till konventet – tio silverskålar och tre hästar i samband med att han framförde sitt önskemål att gardianen skulle bygga en stenkyrka.⁹²

I februari 1481 donerade slottshövitsmannen Erik Axelsson (Tott) till konventet gården Nuora i Viborgs socken med villkoret att det i kyrkan skulle hållas tre eviga mässor för hans själ. Han flyttade också till kyrkan en mässa som han tidigare hade instiftat i Maria Magdalena hospitalkyrka i staden. Bakgrunden till Erik Axelssons gåva var eventuellt det faktum att konventets byggnadsgrupp i

91. I de nordiska länderna känner man sammanlagt till 123 personer utanför orden, vilka är begravda i franciskankyrkor. Utöver dessa känner man från det ovanligt välbevarade diariet från konventet i Visby rentav namnet på 470 personer som har begravts i konventskyrkan. Franciskanerna hade fått den formella rätten (*das formale Recht*) att begrava också lekmän i sina kyrkor av påven Innocentius IV år 1250. Nybo Rasmussen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern*, s. 372; *Visbyfranciskanernas bok, handskriften B 99 i Kungliga Biblioteket*, Evert Melefors & Eva Odelman (utg.), Arkiv på Gotland 5 (Landsarkivet, Visby 2008), s. 9 och passim. Man trodde att själämässor skulle hjälpa de avlidnas själar i skärselden och man höll mässor på dödsdagen under flera års tid till och med ”i all evighet”. Exempelvis Jul. Finnberg, *Turun tuomiokirkon vuosisataiset vaiheet* (Helsinki 1929) s. 106; Jan Liedgren, Sjelegave, *Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid (KLNМ)* bd. 18 (1970), sp. 314; Lars Hamre, Sjelegave, *KLNМ* bd. 18 (1970), sp. 190, 310; Tuula Hockman, *Sielujen avuksi ja Pyhän Laurin kirkon parhaaksi. Räckhalsin ja Lehtisaaren lahjoitusmaiden vaiheet* (Vantaa 2011), s. 14–15.

92. DF 2628; Hiekkanen, *Suomen keskiajan kivikirkot*, s. 546.

trä⁹³ sannolikt totalförstördes i stadsbranden år 1477 och att Erik Axelsson ville understöda byggandet av den nya kyrkan. Staden Viborgs intensiva byggnadsfas inleddes enligt Aleksandr Saksa just på 1470-talet, förmodligen strax efter branden. Då började man bland annat bygga stadsmuren.⁹⁴ Det verkar möjligt att konventets kyrka också byggdes då. Hiekkänen anser ändå att projektet skulle ha påbörjats först åren 1495–1496, efter det ryska kriget, och att arbetet skulle ha färdigställts för väggarnas del omkring år 1520.⁹⁵

Sammanlagt sju donationer till konventet i Raumo från och med år 1449 är kända. Av dem gav lagmannen Henrik Klasson Diekn två och hans fru Lucia Olofsdotter tre. Liksom konstaterades ovan sammankopplas de här personerna som ingick i den närmaste kretsen kring biskop Magnus Olofsson Tavast och deras testamenten med grundandet av konventet i Raumo. Henrik Klasson Diekn lovade i sitt första testamente, som är daterat den 14 december 1449, ett mässkläde⁹⁶ till franciskanerna och fem år senare en halv läst råg, två kor och två grisar.⁹⁷ Lucia Olofsdotter gav till Raumo konvent i alla sina tre testamenten: den 14 december 1449, den 25 maj 1451 och den 2 maj 1453 – i samtliga lovade hon konventet en halv läst råg.⁹⁸

-
93. De tidigaste omnämningarna av konventet avslöjar inget om byggnadstiden för dess träkyrka. Hiekkänen uppskattar att den inte kan ha börjat byggas före år 1390. Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot*, s. 546.
94. Den föregående gången som staden Viborg förstördes i en brand var enligt Saksa år 1411 då ryssarna förlorade den. Saksa beskriver att stadens första expansion började då. A. I. Сакса, Средневековый Выборг как восточное продолжение городской цивилизации побережья Балтики (A. I. Saksa, Medieval Vyborg as an Eastern Extension of the Urban Civilization from the Baltic Coast.) Makarovin 60-vuotisjuhla-julkaisu, joulukuu 2015, s. 5. Under tiden för Erik Axelssons gåva upplevde konventet sin blomstringstid. Dess gardian var Stefanus Laurentii, som senare upphöjdes till ledare för provinsen Dacia. År 1486 arrangerade han ett provinsialmöte i Viborg. Ruuth, *Wiipurin kaupungin historia I*, s. 166.
95. Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot*, s. 547.
96. Lagman Henrik Klassons första testamente. Kaskis i Mietois 14.12.1449, DF 2817.
97. Lagman Henrik Klassons tredje testamente. Kaskis i Mietois 1.3.1453, DF 2918. I Henrik Klassons andra testamente som är daterat i Åbo den 8 maj 1452 finns ingen gåva till konventet i Raumo. DF 2908.
98. Lucia Olofsdotter Diekns (Skälges) första testamente, Kaskis i Mietois 14.12.1449, DF 2817; Lucia Olofsdotters andra testamente, Kaskis i Mietois 25.5.1451, DF 2886; Lucia Olofsdotters tredje testamente. Kaskis i Mietois 2.5.1453, DF 2970; Det är osäkert om man verkligen kan räkna dessa som tre olika gåvor, eller om de snarare är uppdaterade versioner av samma testamente. Se Anna-Stina Hägglund, *Gåvor till Heliga Birgittas ära. En studie av donatorsgemenskapen kring Nädendals kloster 1438–1520* (HTF 2018:3), s. 367.

Lagmannen Hartvig Japsson (Garp), som år 1486 testamenterade 10 mark⁹⁹ till Raumo konvent, hörde till kretsen kring Sten Sture d.ä. Hartvig Japsson var lagman i Norrfinne mellan åren 1458 och 1486. Hans tid som lagman var lång – han var den mest långvarige lagmannen i Finland.¹⁰⁰ Hartvig Japssons donation till konventet i Raumo var inte särskilt stor, och sett till hans andra gåvor hörde den inte till de största. Testamentet har en för den tidens testamenten typisk lång uppräknning av mindre gåvor. Han valde domkyrkan som sin gravplats och han lovade också domkyrkan sina två gårdar i Sagu. Likaså fick Nådendals kloster av honom gården Syvänperä i Virmo socken.

Magnus Frille testamenterade ”till Rawmo clöster III pund rogh”. I testamentet lovades klostret tre pund, alltså nästan 15 hektoliter råg.¹⁰¹ Donationen motsvarade ungefär värdet av en ko.¹⁰² Magnus ihågkom också konventet på Kökar och tilldelade det två pund råg, ett pund havre, tre sidor fläsk och två fiskenät (rette nöth).

Klemet Hogenskild gav i sitt testamente den 11 december 1512 tre pund råg till konventet på Kökar.¹⁰³ I Åbo- och Ålandstrakten verkar det ha lev en Kort Hartviksson, som valde sin gravplats vid altaret i Sankt Mikaels kyrka i Finström. Dit testamenterade han också tre mark i kontanter, sin häst och sitt harnesk. Till konventet på Kökar lovades en kalk och ett pund råg.¹⁰⁴

Två till tre pund spannmål var en rätt vanlig mängd bland testamentsgåvorna. Priset på ett pund har Pirinen beräknat till ungefär en mark. Tre pund, alltså ungefär 15 hektoliter råg, räckte enligt Pirinen knappt till köpet av en ko.¹⁰⁵ Det är givetvis möjligt att det är endast en

99. Ravea i Mietois 17.12.1486, DF 4111.

100. Hartvig Japsson var innan han inledde sin lagmansperiod häradshövding i Vemo och man känner till över 400 beslut som han gjorde under sin tjänstetid. Seppo Suvanto, *Kansallisbiografia* 8.6.2004. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilö/68> (hämtad 28.5.2019.)

101. Magnus Frilles testamente. Tykö i Bjärnä 25.2.1508, DF 5309.

102. Om donationens prisvärde se Hockman, *Kuninkaan valvonnan alle*, s. 106, 249, not 127.

103. Klemet Hogenskilds testamente. Åbo 11.12.1512, DF 5622.

104. Kort Hartvikssons testamente. Kodbolsta (Bolstaholm), Geta 18.10.1484. DF 4010.

105. Kauko Pirinen har beräknat priserna i Åbo län 1541. Angående slaktboskap nämner han att priset på nötkreatur var 6 mark. För ungnöt, en get eller en bock var priset 3 mark. Som måttstock uppger han sig ha tagit inköpspriset för en oxe på 6 mark (VA 486:77v), vilket är det samma som priset för en ko år 1547 (VA 13:8v) och försäljningspriset år 1560 (VA 78: 7). Priset för en spann säd var enligt Pirinen 1 mark. Enligt detta skulle man inte ens ha fått en ko för den vanliga gåvosumman tre spann säd. Pirinen

Två oxar med plogförare "Dyalogus xcvi", ur verket Dyalogus creaturarum moralizatus 1483. Skapelsens sedelärande samtal 1483 (1983), faksimil, red. Monica Hedlund & John Bernström, (Stockholm 1983), s. 249.

bråkdel av de medeltida testamentena som har bevarats fram till i dag. Det är ändå svårt att tro att man skulle ha fått stora rikedomar genom testamentena. Uppgifterna om konventens jordegendom kommer till största delen från tiden efter medeltiden. De presenteras härnäst.

Godset Nuora som tillhörde Viborgs franciskankonvent diskuterades redan ovan. Utöver detta gods hade följande gods kommit i konventets ägo under medeltiden: Albrektsön, Uskiniemi, Jurkila, två gårdar i Äyräpää, Messola och en gård i byn Yskjärvi i Mola.¹⁰⁶ Gårdarna var förmodligen utarrenderade till landbor och konventet fick inkomster från deras användning.

Enligt Leinberg var inkomsterna från Nuora år 1563 följande: tio skålpund smör, ett pund råg, fyra pund korn, ett pund havre, 40 (eller 400) ider, fyra skålpund ål och 20 000 norsar.¹⁰⁷ Inkomsterna från de övriga landbogårdarna i Viborg var år 1553 följande:¹⁰⁸

Albrektsön, fyra spann råg, ett spann korn, åtta spann havre
 Uskiniemi, fem spann råg, ett spann korn, fyra spann råg
 Jurkila, en och halv skattmarker jord, ett spann råg, ett spann korn
 Inkomsterna från gårdarna i Äyräpää och Messola omnämns inte.

1962, s. 309–310; A. L. Alho har presenterat ett betydligt högre, felaktigt, värde för Frilles gåva. Mer om detta i Hockman, 'Fransiskaankonventti', s. 149, not 127.

106. KA f. 49; Leinberg, *De finska klostrens historia*, s. 113–114.

107. Leinberg, *De finska klostrens historia*, s. 113–114.

108. KA 36, f. 49.

När Raumo franciskankonvent enligt Gustav Vasas order drogs in uppskattade man att dess gårdar Hankkila, Uotila och Soukainen tillsammans var värda 290 mark. Värderingen gjordes 1538 eller direkt därefter. Enligt värderingsdokumentet som har utställts någon gång mellan åren 1540 och 1550 var Hankkila gårds värde 100 mark, Uotila var värd 90 mark och gården som låg i Soukainen 100 mark. För jämförelsens skull kan nämnas att det sammanräknade värdet på jordegendomen för de sju gårdar som låg i den intilliggande Lappi kyrkby vid samma tidpunkt var 300 mark.¹⁰⁹

Utöver gårdarna ägde Raumo konvent åtminstone ett trettiotal ängar och två stora öar, Aiko och Tarvosaari, på vilka det fanns skog och betesmarker. Deras vattenområden stod förmodligen också till konventets förfogande. Ängarnas produktion på 1560-talet varierade från 47,5 lass till så mycket som 82 lass.¹¹⁰

Konventet på Kökar ägde senare en tjänstebostad för en kaplan i Hamnö-området, några skär norr om den, samt jord i Överboda och på Finnö. Konventet fick också några skär i Hasterboda i Föglö som pant för ett lån. Dessa bildade senare gården Hästö. Gallén har beskrivit dessa områden som obrukbara eller som beteshagar.¹¹¹ Under medeltiden fanns ändå enbart naturliga betesmarker och de var uppskattade bland annat för lammskötseln.¹¹²

Uppgifterna om konventens jordgårdar och deras produktion kommer därmed till stor del från tiden efter medeltiden och de är knappa.

Utgående från dessa är det svårt att uppskatta konventens förmögenhet eller fattigdom, men då man i alla konvent i Åbo stift har haft möjlighet att under loppet av medeltiden, fram till medeltidens slut, byta ut den ursprungliga träkyrkan och i dess ställe uppföra en stenkyrka, så måste det ha funnits inkomster och tillgångar som har ackumulerats.¹¹³

109. Hockman, 'Konventilta kruunulle ja pappilalle', s. 233.

110. Hockman, 'Konventilta kruunulle ja pappilalle', s. 235.

111. I Överboda fanns 62 marker jord, på Finnö 54 marker och i Hasterboda 16 marker. Gallén *Kökar, klosterbröderna och havet*, s. 35.

112. Hockman, 'Konventilta kruunulle ja pappilalle'.

113. "Näiden perusteella on vaikea arvioida konventtien varakkuutta tai varattomuutta, mutta kun kaikkiin Turun hiippakunnan konventteihin on keskiajan kuluessa, keskiajan loppuun mennessä, pystytetty alkuperäisen puukirkon tilalle kivikirkko, on tuloja täytynyt olla ja varallisuutta kertyä." Markus Hiekkänen, recension av boken *Risti ja Lounatuuli i Mirator* 16:2 (2015), s. 373.

Så här konstaterar Markus Hiekkänen i sin recension av Raumo församlings historia, i vilken bland annat Raumo konvents jordegendom behandlas:

Från ett mycket litet område verkar detta ha skett beträffande huvuddelen av konventets (Raumo) ekonomiska verksamhet: 3 gårdar eller lite mer än 30 ängar belägna på ett 20 x 20 km stort område i Satakunda i Raumo-trakten. [...] Varifrån kunde konventet under 1500-talets början få resurser till planeringen, byggnationen och utsmyckningen av en arkitektoniskt ståtlig kyrka med högt till tak? Till och med många församlingar som beräknats bestå av fler än hundra gårdar med inkomster och med fasta skatteintäkter var tvungna att överge byggnationsarbetet innan det var klart eller ofta ge upp ens innan projektet hade påbörjats. Kunde konventets donations- och allmoseintäkter verkligen ha varit tillräckliga, eller kunde det finnas något som forskningen inte har tagit i beaktande, eller kunnat ta i beaktande på grund av källornas bristfällighet?¹¹⁴

Hiekkänens fråga är befogad.

Kungarna, aristokratin och franciskanerna

I franciskankonventens vardag har gårdarnas produktion tvivelsutan haft betydelse. Från gårdarna fick man spannmål, fläskkött och olika slags fisk. Allmosorna som man fick under terminarresorna kompletterade brödernas dagliga levebröd. Aristokratins testamenterade gåvor var även de mycket alldagliga, till största delen spannmål och ibland även något kyrkligt föremål: ett mässkläde och en kalk. Henrik Makerlands testamente med dess värdeföremål till konventet i Viborg stod i en särklass. Hiekkänen har påpekat att det för byggandet av stenkyrkor behövdes mer resurser än vad man har kunnat inbringa genom inkomsterna från de gårdar och donationer som man känner till. Man behövde stöd och resurser från andra håll.

I den här uppsatsen har jag visat att regenternas gynnsamma förhållningssätt och gunst var avgörande vid konventens grundläggning och för deras verksamhet i Åbo stifts område. Vid sekelskiftet mellan

114. Ibid. ”Kovin pienellä alueella pääosa (Rauman) konventin taloudellisesta toiminnasta näyttää tapahtuneen: 3 taloa ja ehkä hiukan yli 30 niittyä noin 20 kilometriä kanttiinsa olevalla Satakunnan alueella Rauman ympäristössä. [...] Mistä konventti saattoi 1500-luvun alussa saada varat arkkitehtonisesti korkeatasoisen komean kivikirkon suunnitteluun, rakentamiseen ja koristamiseen? Monet seurakunnatkin yli sadan laskettavine talomäärineen ja pysyvine verotuloineen joutuivat antautumaan niiden rakentamistyön saattamisessa loppuun tai monesti luovuttamaan jopa ennen hankkeen aloittamista. Ovanko konventin lahjoitus- ja almutulot todella voineet riittää vai onko jotain, mitä ei ole tutkimuksessa otettu tai voitu lähteiden puuttuessa ottaa huomioon?”

1300- och 1400-talet, alltså från och med deras grundläggningsskede, åtnjöt franciskanernas konvent regenternas gunst. De ledande personerna i Kalmarunionens grundläggningsskede, drottning Margareta och kung Erik av Pommern, stödde grundandet av konvent. Likaså understödde Karl Knutsson franciskankonventens verksamhet.

Regenterna såg till att det fanns ekonomiska förutsättningar för brödernas verksamhet. Intressanta är de uppgifter som framkommit om konventens fiskeprivilegier och rätt till andelar i kronans beskattning av fisket. Kökars franciskankonvents rättigheter till Mörskärsfiskets kronoskatteandelar är inte helt och hållet säkra, men är ändå så pass möjliga att det lönar sig att beakta dem. För franciskankonventet i Stockholm och för klarissorna vid S:ta Klara kloster är andelarna säkra vad gäller uppgifterna om klostrens privilegier.

Det finns möjligen också andra finansiella områden som de traditionella källorna inte har omfattat och inte kan omfatta. Fattigdomsidealet har begränsat och väglett franciskanernas ekonomiska verksamhet och forskarnas tankearbete. Genom att undersöka franciskanernas ekonomi även på annat håll i Europa kunde man kanske finna nya ledtrådar och ny kunskap.